

Beschrijving en waardering van nautische objecten in Nederland

De vuurbaak van Katwijk aan Zee

door Peter Kouwenhoven / Nederlandse Vuurtoren Vereniging (www.vuurtorens.org), augustus 2018

De vuurbaak van Katwijk met een puntvormig dakje, op een tekening van Cornelis Schutter uit 1773.

Cultuurhistorische waarden

- *Type object / nautische functie:*

Vuurtoren / voormalig vissersvuur.

- *Leeftijd van het object:*

Gebouwd in 1605.

- *Historische betekenis van het object en zijn omgeving:*

Katwijk had al sinds lange tijd een vuurbaak op een hoog duin bij het dorp, ten dienste van de visserij. Tijdens de Allerheiligenvloed in 1570 werd een flink stuk van de kust voor Katwijk weggeslagen, waardoor de huizen voor de Oude Kerk weg spoelden en de kerk aan zee kwam te staan. De zee kwam nu ook gevaarlijk dicht bij de vuurbaak. Met behulp van houten palen werd geprobeerd de kust te beschermen maar dit bleek geen duurzame oplossing te zijn.

In een zeemansgids uit 1592, 'De Spieghel der Zeevaart', staat beschreven dat vanaf zee te Katwijk een scherpe kerktoren zichtbaar was aan de zuidzijde waarvan een hoge 'vierboet' stond. Waarschijnlijk was dit een stenen toren. Enkele jaren later moet deze toren zijn ingestort of afgebroken, want op 17 juni 1605 vroegen de vuurboetmeesters bij de Staten van Holland subsidie aan voor het bouwen van een nieuwe vuurbaak, meer landinwaarts. Dit verzoek werd doorgestuurd naar de 'Rekenkamer' van de Prins van Oranje die een geschikte plaats moest aanwijzen op 'des Grafelijkheids Wildernisse'. Op 3 augustus 1605 werd toestemming gegeven voor het bouwen van de nieuwe vuurbaak, tegen een jaarlijkse retributie van '24 schellingen' en 2 grooten', ingaande 1 mei 1606. Tevens werd de voorwaarde gesteld dat de vergraven duinen weer met helm zouden worden beplant en de duinmeier een fooi zou worden gegeven.

De inkomsten van de vuurboetmeesters werden in eerste instantie verkregen uit een jaarlijkse belasting (het vuurgeld), te betalen in vier termijnen, die op grond van een verordening van het Huis van Wassenaar werd opgelegd aan de Katwijkse schippers. Op een gegeven moment werden deze inkomsten te laag omdat het aantal schepen afnam. De vuurboetmeesters hebben toen de Rekenkamer verzocht om een duit per vijftien stuivers opbrengst van de strandverkoop van de gevangen vis te mogen innen als vuurgeld. In 1628 gaf de Rekenkamer hiervoor toestemming.

Het licht op de Katwijkse toren was een zogenaamd visserslicht: het werd alleen ontstoken als er schepen van de eigen vloot op zee waren. Het licht kwam eeuwenlang van een vuur dat werd gestookt in een korf bovenop de toren. In eerste instantie werd hout gebruikt als brandstof later kolen. De vuurtorenwachters waren vaak gepensioneerde vissers die op hun oude dag de taak op zich namen om het vuur te stoken ten dienste van hun jongere collega's. Op de eerste verdieping van de toren waren voor hen slaapplekken ingericht.

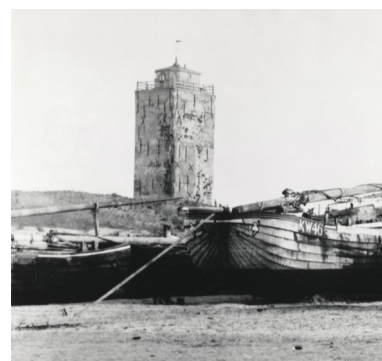
Omdat je langs de Hollandse Noordzeekust geen natuurlijke havens hebt en het ook

Ongedateerde tekening van de vuurbaak van Katwijk, met een kleine landtaarn.

De vuurbaak omstreeks 1850 op een tekening van W.A. van Deventer.

De vuurbaak omstreeks 1900, vlak voor de restauratie. Bomschuiten op het strand.

moelijk is om ze daar aan te leggen, moesten de vissers wat anders verzinnen. Ze ontwikkelden een vissersschip met een platte onderkant, dat gewoon op het strand getrokken kon worden: de 'pink' en later de grotere en nog plattere 'bomschuit'. Deze schepen werden vlakbij het strand gebouwd en door paarden in zee getrokken. Na een reis op zee moesten ze ook weer met paardenkracht op het strand worden gesleept. De door de pinken en bomschuiten aangevoerde platvis en rondvis werd op het strand uitgeladen en daar ter plekke verkocht. Deze verkoop vond plaats bij afslag en stond onder stedelijk toezicht. Het was dan een drukte van belang op het strand.

De 'bom' was een plomp en traag zeilschip maar zeer stabiel en hij bood de vissers veel werkruimte op het dek. Om te sterk afdrijven tijdens het vissen te voorkomen waren zijwaarden aangebracht. Dit type schip heeft lange tijd de vissers ten dienste gestaan maar toen IJmuiden in 1896 en vervolgens ook Scheveningen in 1904 een eigen haven kregen, werd een ander tijdperk ingeluid. Schepen zonder platte bodem konden toen worden ingezet. De bom werd daarom in korte tijd verdrongen door de veel rankere en snellere logger.

In Katwijk kwamen de laatste bomschuiten tot ongeveer 1912 op het strand aan land. Met het verdwijnen van de bomschuit verloren de vuurbaak en de daarbij behorende seinmast hun functie. Katwijk had louter een vissersvuur; als verkenninglicht voor de scheepvaart op de Noordzee had het geen betekenis, terwijl dat bij de andere vissersplaatsen wel het geval was. Het licht op de Katwijkse vuurbaak brandde in 1916 voor het laatst. De Katwijkse vissers waren inmiddels uitgeweken naar IJmuiden en Scheveningen, van waaruit ze met loggers op haring bleven vissen. Ze brachten de vis nog wel naar de visafslag in Katwijk.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd de vuurbaak van Katwijk door de Koninklijke Marine als uitkijkpost gebruikt. Het bouwwerk werd toen permanent door drie matrozen bemand. Ook deed de seinmast toen nog dienst. Na 1920 werden rondom de vuurbaak veel nieuwe huizen gebouwd. De toren werd in die periode gebruikt als opslagplaats van gist.

Tijdens de mobilisatie van 1939-1940 werd de toren bemand door militairen die er een mitrailleurpost inrichtten. De Duitse bezetter verklaarde in 1942 het strand tot 'Sperrgebiet'. In de duinen en langs de boulevard verrezen bunkers en een grote muur van beton, als onderdeel van de zogenaamde Atlantikwall, een 5.000 km lange verdedigingslinie tussen de Noordkaap en de Frans-Spaanse grens. Op last van de Duitsers stuurde de burgemeester op 23 april 1942 ongeveer 110 gezinnen aan de Katwijkse Boulevard een brief, waarin werd meegedeeld dat zij op zeer korte termijn de opdracht konden krijgen om binnen vierentwintig uur hun woning te ontruimen. Binnen enkele dagen moesten zij hun inboedel weghalen en andere huisvesting zien te vinden. In een later stadium werden ook de direct achter de Boulevard gelegen straten tot verboden gebied verklaard en werd een begin gemaakt met de sloop van de huizen in die straten. De Duitsers wilden hiermee een vrij schietveld creëren om zich goed te kunnen verdedigen bij een eventuele landing van de geallieerden. Zo kwamen ook de pas gebouwde woningen rond de vuurbaak vroegtijdig aan hun einde. De vuurbaak, de Oude Kerk, Villa Allegonda (het latere hotel Savoy) en het Zeehospitium mochten blijven staan. Op deze gebouwen werd geschut opgesteld.

Na de oorlog is jarenlang gewerkt om alle bunkers en bijbehorende infrastructuur te verwijderen. Een deel is onder het zand geschoven, terwijl de betonnen muur onder de Boulevard werd begraven. Aan de Boulevard werden nieuwe huizen gebouwd, maar aan de noordzijde van de vuurtoren werd ruimte overgelaten voor het langwerpige Vuurbaakplein.

Architectuurhistorische waarden

- *Bijzonder belang van het object voor het oeuvre van architect of bouwmeester:*

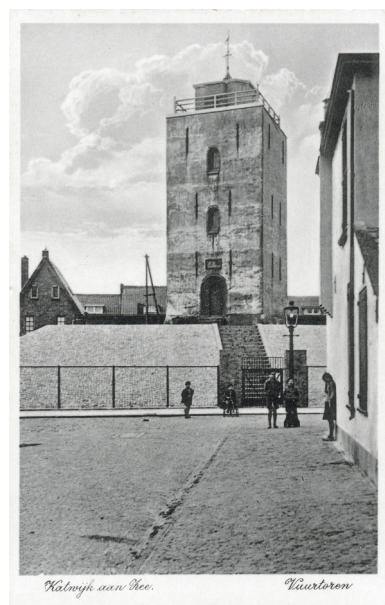
Bij eenvoudige bouwconstructies zoals die van de vuurbaak van Katwijk was meestal geen sprake van een ontwerp door een architect. De bouwmeester of aannemer bouwde op basis van een aantal specificaties van de opdrachtgever. Het is niet bekend welke aannemer de vuurbaak van Katwijk heeft gebouwd.

- *Bijzonder belang in verband met materiaalgebruik en bouwtechniek:*

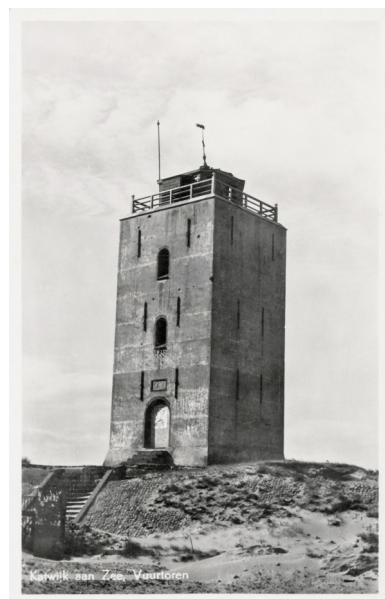
De vierkante gemetselde toren is typerend voor de vuurbaken die in de zeventiende en achttiende eeuw in grotere aantallen langs de Nederlandse kust hebben gestaan. Er

De vuurbaak vlak na de restauratie van 1901, waarbij er een nieuwe mantel om de toren werd gebouwd.

De vuurbaak in de jaren dertig, met op de achtergrond de nieuwbouw uit de jaren twintig.

De vuurbaak vlak na de Tweede Wereldoorlog, met schietgaten in de voor-gevel.

zijn er weinig van overgebleven. De Brandaris op Terschelling uit 1594 is daarvan de oudste. Dit was een belangrijk verkenningsslicht en daarom een slag groter en steviger dan de Katwijkse vuurbaak, maar de bouwconstructie is vergelijkbaar. Een derde vuurbaak van dit type staat in Workum. Deze dateert van 1778. De lichtwachterswoning is er tegenaan gebouwd.

- *Aanwezigheid originele optiek en lichtbron:*

Op een schilderij uit de periode 1650-1670 is de vuurbaak van Katwijk afgebeeld met een puntvormig dakje en een hoge houten mast met een arm waaraan een vuurkorf hangt. Mogelijk werd onder dit dakje de brandstof bewaard. Vermoedelijk heeft het er vanaf het allereerste begin op gestaan. Dit type vuurbaak heeft op meer plaatsen langs de Nederlandse kust gestaan en op tekeningen uit het begin van de zeventiende eeuw is daarop vaak zo'n dakje te zien.

Het dakje is later vervangen door een kleine lantaarn op een kegelvormige opbouw, zo blijkt uit een ongedateerde tekening. Vermoedelijk is dit gebeurd toen de Argandse olielamp zijn intrede deed als lichtbron voor de kustverlichting. In Nederland was dat voor het eerst in 1818.

In het midden van de negentiende eeuw werd de lantaarn vervangen door een huisje met een lantaarnvormige uitbouw in de voorgevel, waarin Argandse olielampen werden geplaatst. Dit huisje staat nu nog op de toren. De vuurbaak van Katwijk heeft nooit een Fresneloptiek gehad.

- *Aanwezigheid van authentieke elementen van het oorspronkelijke interieur en exterieur en (on)roerende zaken:*

In de fundering van de huidige vuurbaak zijn grote kloostermoppen terug te vinden, die mogelijk afkomstig zijn van de eerste vuurbaak.

De toren werd in 1901 grondig gerestaureerd, waarbij de muren werden verzwaard door rondom de toren een soort mantel te bouwen. Bij de ingang van de toren is dit duidelijk te zien: de deur zit een eindje naar binnen.

In 1989 werd de toren opnieuw gerestaureerd: een ingrijpende opknabbeurt waarbij onder meer een nieuwe balustrade is geplaatst en de ijzeren muurankers zijn vervangen door roestvrijstalen exemplaren.

Het lantaarnhuisje bovenop de toren is sinds de bouw medio negentiende eeuw niet wezenlijk van uiterlijk veranderd.

Ensemblewaarden

- *Aanwezigheid lichtwachterswoningen en andere objecten waarmee het object een eenheid vormt:*

Lichtwachterswoningen zijn er in Katwijk nooit gebouwd. Het licht werd brandend gehouden door (oud-)vissers die in het dorp woonden.

Sinds 1980 staat op het plein voor de vuurbaak in de zomerperiode de voormalige garnalenschuit KW88 'Zorg en Hoop'. Het is een in 1913 gebouwde bomschuit, de enige in Nederland die bewaard is gebleven. De vuurbaak was er voor de bomschuiten op zee, dus deze garnalenschuit kan tot het ensemble van de vuurbaak worden gerekend.

- *Bijzondere betekenis van het object voor het aanzien van de streek, stad of dorp:*

De vuurbaak is een van de weinige historische gebouwen in Katwijk die de Tweede Wereldoorlog hebben overleefd en daarom van groot belang voor de identiteit van het vissersdorp. Zijn positie op een terpachtige verhoging herinnert aan het voormalige duingebied dat nu helemaal bebouwd is.

Toekomstwaarde

- *Monumentenstatus:*

Rijksmonument sinds 1971, nr. 23540

De vuurbaak omstreeks 1950, op het vernieuwde Vuurbaakplein.

De vuurbaak eind jaren vijftig.

De vuurbaak in 1967.

De garnalenschuit KW88 'Zorg en Hoop' op het Vuurbaakplein.

- *Eigenaar en beheerder:*

De gemeente Katwijk is eigenaar en verantwoordelijk voor het onderhoud. Het Katwijkse Museum beheert de toren.

- *Huidig belang voor de scheepvaart:*

De vuurbaak heeft geen belang meer voor de scheepvaart.

- *Alternatief gebruik van het object en toegankelijkheid:*

Na de oorlog werd de toren verhuurd aan een kunsthandel, die de toren als bezienswaardigheid exploiteerde en daarin souvenirs en kleine kunstvoorwerpen verkocht. Vanaf 1968 wordt de vuurtoren ieder zomerseizoen door vrijwilligers van het Genootschap Oud Katwijk opengesteld voor publiek. In de toren geeft een kleine expositie een beeld van het visserijverleden van het dorp. Vanaf de omloop van de toren heeft men een prachtig uitzicht over Katwijk en de Noordzeekust.

- *Binding met de lokale bevolking:*

Voor de lokale bevolking is de vuurbaak een belangrijk element van de Katwijkse skyline en een historisch object dat het visserijverleden van het dorp levend houdt. In het volksleven van de Katwijkers heeft de vuurbaak daarnaast nog een andere rol gespeeld. Kwamen in andere delen van ons land de baby's uit de kool of werden ze gebracht door de ooievaar, in Katwijk werden ze uit de vierboet (= vuurbaak) gehaald, als je de baker (in Katwijk werd ze ook wel 'baakster' genoemd) wilde geloven. Ze vertelde de kleine kinderen dat wie op een schemeravond langs de vierboet loopt, de kindertjes binnen kan horen huilen.

- *Onderhoudstoestand:*

De laatste renovatie vond plaats in 2010. De toren is momenteel in goede staat en kan nog jaren getuigen van het boeiende visserijverleden van Katwijk aan Zee.

- *Bedreigingen:*

Geen.

In 2005 werd het vierhonderdjarig bestaan van de vuurbaak gevierd. Ter gelegenheid daarvan werd de vuurbaak in de zomermaanden ingepakt in krimpfolie en voorzien van graffiti.

